

Valurs culturalas existentas, e purschidas pil temps liber ella vischnaunca da Sumvitg

Origin dalla vischnaunca da Sumvitg cun sia “capitala, «il vitg da Sumvitg»

Igl onn 1175 vegn Sumvitg l’emprema gada documentaus sut il num “Summovico” («il pli ault vitg»). Sumvitg ei ina part dalla Cadi (part sura dalla Surselva), dil district administrativ dalla claustra da Mustér, ed apparteneva cheutras enteifer la “Republica dallas Treis Ligias”, il “Grischun” da gliez temps, alla “Ligia Grischa”. La ruina dil casti da „Tuor“ (a Clavadi), il casti patern dalla schlatteina dil medem num da Sumvitg, dat perdetga dils anteriurs patruns dalla claustra da Mustér.

Sco objects particularmein commemorablas seigien cheu menziunadas las baselgias dils vitgs e la beinfrequentada caplutta da sogn Benedetg da renum mundial, construida da niev anno 1988 dil renomau architect Peter Zumthor.

Gest damaneivel croda era la ruina da rodund 1’000 onns dalla caplutta historica en egl. Quella era anno 1984 vegnida destruida dil tuttafatg entras ina stermentusa lavina schetga ed ei vegnida reconstruida fetg bein igl onn 2012.

Da Sogn Benedetg anora e dil “Chic Surselva”, situaus damaneivel, ha il contemplader ina magnifica vesta ella Val Sumvitg e sur l’entira Surselva

La vischnaunca da Sumvitg ei ina gronda vischnaunca cun ina surfatscha da terren da:

10’258 hectaras
8 % terren agricol
13 % uaul
30 % terren nunproductiv
49 % alps e pastiras

Las purschidas e remarcabladas dalla vischnaunca da Sumvitg sedrezzan cunzun a carstgauns che prefereschin in turissem migeivel e persistent.

Biaras da quellas purschidas ein documentadas entelgeivlamein sin questas paginas.

Co vegn cultura definida

Cheu entginas definiziuns

Co vegn cultura definida en moda adattada per affons?

Cultura ei il cuntrari da natira. Quei ch'il carstgaun fa, s'imaginescha, di e scaffescha, ei cultura. Il plaid deriva dil latin, nua ch'el muntava ton sco agricultura. Perquei numn'ins la puraria era agricultura ni la tratga da pèschs aquacultura.

Co definescha l'UNESCO il tiern cultura?

Cultura cumpeglia tut quei che carstgauns d'ina societad partan: musica, art, literatura, lungatg, valurs, usits, loghens e documents historics.

Tgei ei cultura el Duden?

Tenor Duden ei "cultura" d.a. da capir sco "totalitad dallas prestaziuns intellectualas, artisticas e formativas / figurativas d'ina societad sco expressiun d'evoluziun humana".

Cheu in'ulteriura definiziun da cultura

Per cultura valan tut las expressiuns vitalas, inclus las arts ils dogmas e las instituziuns d'ina populaziun che vegnan tradi d'ina generaziun all'otra. – Cultura vegn era interpretada sco "Expressiun vitala d'in'entira societad". Sco tala cumpeglia ella reglas da cumportament, vestgadira, lungatg, religiun, rituals ed art.

Caplutta Sogn Benedetg da renum mundial

Melli onns ei la caplutta da sogn Benedetg sur Sumvitg s'obtinada a tutt'aura, tochen ch'ella ei vegnida destruida dil tuttafatg entras ina stermentusa lavina schetga ils 10 da fevrer 1984.

Silsuenter vegn il renomau architect Peter Zumthor incaricaus culla construcziun d'ina nova caplutta en in liug pli segir. Quella vegn consecrada anno 1989.

La nova «Caplutta da Sogn Benedetg» nescha ord la tradiziun d'in uorden historic che caracterisescha biars maletgs dils vitgs en Surselva. En in grau denton ignorescha la nova caplutta la tradiziun: ella ei construida da lenn. Entras la glisch dil sulegl vegn la fatschada da slondas encunter sid nera ed encunter nord grischa, sco las veglias casas da purs.

La fuorma d'in fegl ni d'in daguot, derivada d'in miez simbol d'infinidad fuorma ina clara basa geometrica. La fuorma digl edifici, alzaus si dil terren, fa endamen ina barca en moviment.

Endadens semeglia la cumbinaziun dil tetg cullas petgas in grond baldachin. Muort la structura / alingiaziun dils enziarchels sa il plantschiu sura era vegnir percepius sco fegl costau d'ina plonta.

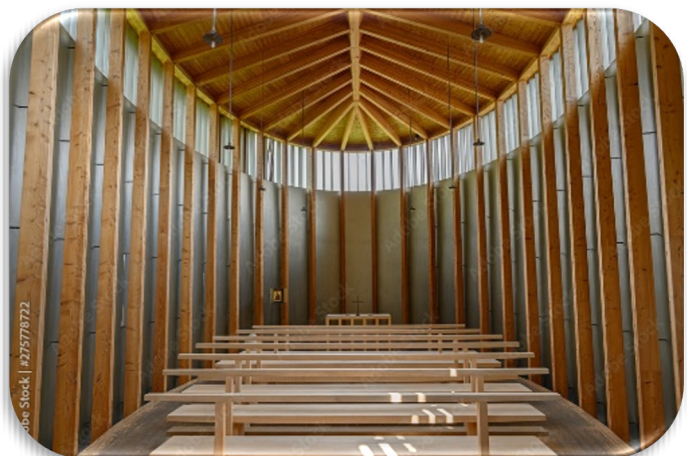
La preit d'argien davos las petgas vegn sclarida entras la glisch che sclarescha da sura atras in retscha da finiastras sut la grunda e dat al local in'atmosfera particulara.

Formaziun: Bass Vitus 2026

Il clutge, (la scala dil parvis)

Historia dalla caplutta millenara da Sogn Benedetg dil 9avel tschentaner entochen 2016

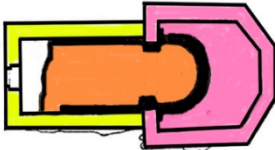
1882

1983

1984

9. Jh. Contura nera
12. Jh. Contura melna
15. Jh. Contura violetta

Fasas da construcziun dalla veglia caplutta da sogn Benedetg

Igl onn 1934 ha N. Curti a caschun dalla renovaziun dalla caplutta veglia discuvretg ils mirs d'ina zun pintga caplutta. Il fundament discuvretg datescha dil 9avel tschentaner. (grafica contura nera). Entochen quei mument cartev'ins che la caplutta seigi vegnida construida il 12avel tschentaner.

Anno 1268 han dunna Rigenza da Valle, la vieua da Rodolfos da Valle dalla Val Sumvitg, e Conrad de Rusen da Ruschein che veva priu il num Laurentius, engrondu la nav dalla caplutta. (grafica contura melna)

Plinavon han els leu, sper la caplutta, fundau in albiert per beghinas e begards. Quels vivevan strictamein tenor ils "cusseglis evangelics" (consilia evangelica, Mt 19, 21) e segidavan primarmein cun paupers e malsauns.

1512 – 1528, sut l'egida d'avat Andreas de Falera, ei il chor vegnius engrondu marcantamein (grafica: contura violetta).

1906, 1919, 1934 e 1957 ein vegnidas exequidas restauraziuns vid la caplutta.

1923 ei il cavalier cun in zenn sil tetg dalla caplutta vegnius destruius entras ina lavina.

1924 ei il cavalier disfatg vegnius remplazzaus entras in giuv dil zenn mirau sil mir encunter miezdi dalla caplutta.

1984, ils 10 da fevrer ei la caplutta da 1'000 onns vegnida destruida fermamein entras ina gronda lavina schetga. (maletg 1984)

2012 ein las ruinas da mir dalla caplutta vegnidas sanadas sin iniziativa da Vitus Bass e 2016 consecradas entras avat Vigeli.

El 14avel tschentaner veva in artist talian malegiu el sectur d'entrada dalla caplutta dus maletgs che representan il giuvenessendi: da vart seniastra il parvis – da vart dretga igl uffiern. Quels ein oz da veser sin duas tablas digitalas ella ruina. Ils frescos sesanflan dapi la lavina ella claustra da Mustér. Informaziuns detagliadas davart la historia da quella caplutta e davart las beghinas ed ils begards da Sogn Benedetg anfleis egl Archiv Cultural, el cudisch da Vitus Bass cul tetel: "Nuot ei sco ei era, pauc sco ei duess esser".

fontaunas: Scartiras dalla claustra da Mustér /
text / maletgs e formaziun Bass Vitus 2025

2006 la ruina avon la restauraziun.

Renovada 2013

Tschiel e Ufiern, dret e seniester
dalla entrada ./ Maletg 1983

Historia dil mulin e dalla resgia da Sogn Benedetg

Il mulin seniesgter / La resgia dretg
Il maletg ano 2000

Aluis Maissen, naschius 1918 ei staus il davos che
ha aunc mulau graun cul mulin

Il niev baghetg sin lentrata dil vitg, cun il
mulin, la tualetta e in plaz da informaziuns

Il mulin plazaus igl onn 2000

Il vitget Sogn Benedetg schai sur Sumvitg, sin rodund 1'270 m sur mar. Quella spunda sulegliava era cumprovablamein gia el 9avel tschentaner colonisada. Silla terrassa sulegliava prosperava il graun dètg bein, cunzun seghel, dumiec, salin ed aveina.

Entuorn miez dil 12avel tschentaner ei seformada ina culegna da beghinas e begards a Sogn Benedetg. Cheu viveva ina cuminonza religiosa da dunnas ed umens pietus che s'occupavan cun lavur caritativa. Igl ei bein pusseivel ch'ei era gia allura sper igl ual dalla Val Sogn Benedetg endrizzaus in mulin cun ina roda d'aua horizontala. Entochen 1936 era quei Mulin sper igl ual da Sogn Benedetg.

1936 ha Sogn Benedetg survegniu l'emprema lingia electrica. Gest in onn pli tard, 1937, ei il mulin spegl ual vegnius demontaus, reconstruius all'entrada dil vitg ed electrificaus. Ella mola ei scalprau en l'annada 1851. Buca mo ils habitonts dil vitg, mobein era quels da Siltginas, Chischliun e Campieschas astgavan duvra el. Per l'alimentaziun dils carstgauns era il mulin duront tschentaners staus da gronda muntada. Cull'atgna frina vegnevan cuschinai ni fatg cuer en fuorn numerusas semplas, variontas ed excellentas tratgas.

Il mulin ei vegnius utilisaus entochen ca. 1980. Igl onn 2000 ei en siu stagl vegniu eregiu in parcadi cun ina suoschna, tablas d'informaziuns ed ina tualetta. Quei era vegniu necessari muort las grondas fuolas da gliעד che levàn visitar la nova caplutta da Zumthor. Bass Conradin, che era lu cuitg dalla fracziun, veva saviu perschader la vischnaunca da Sumvitg da reconstruir il mulin vegl ella suoschna.

1951 han ils habitonts da Sogn Benedetg per iniziativa da Josef Schmidt cumprau ella bassa ina resgia e transportau quella cun carr e cavagl dalla staziun da Sumvitg si Sogn Benedetg.

El nord dil mulin ei sut l'egida da Josef Schmidt vegniu erigiu ina suoschna per la resgia. El sez ei vegnius engaschus sco capo-resgiader. Muort munconza d'incarcas ha el stuiu smetter il menaschi suenter ca. 7 onns. La fresa dalla resgia ei dils vischins aunc vegnida duvrada vinavon, entochen ca. 1980.

Fontaunas: Paul Tomaschett / Charles Gallo / formaziun e maletgs Bass Vitus 2026

Cascharia Sogn Benedetg

Quei baghetg ei anno 1838 vegnius baghegiaus dalla famiglia Duff vid la casa existenta sco habitaziun.

Ca. 1890 han ils habitonts dil vitg saviu transformar las localitads en ina cascharia. Quella ei vegnida duvrada mintgamai mo duront ils meins avrel e matg per far caschiel.

Igl ulteriur temps veva la famiglia Duff, e pli tard lur artavla, Maria Bass, il dretg da duvrar las localitads per lur agens intents.

Dapi 1980 ein ellas buca vegnidas duvradas pli per far caschiel.

Dapi 1994 ein ellas en possess da Vitus Bass che ha leu endrizzau in pign museum d'agricultura, ch'ins sa sin annunzia visitar (tel: 079 459 57 83

e-mail: vitus.bass@gmx.ch).

Text, maletgs e formaziun Bass Vitus 2026

La cascharia / oz museum puril

Latg en tschaler en curtes da lenn

Bass Aluis rechts, Vitus Bass links beim Käsen um 1960

Pistregn cun fuorn mazleria a Sogn Benedetg

Ins sa ir da quei anora che quei implont ei circa schi vegls sco il mulin el vitg (ca. 12avel) Quei sempel ed a prima vosta nunimpurtont edificci ei per ils carstgauns el vitg staus da muntada existenziala duront biars tschentaners. Leu vegneva fatg paun, mazchegiau animals per igl agen diever e fatg lischiva a maun. Oz appartegn quei implont a 12 possessurs. 2001 eis el vegnius renovaus.

Bass Alois meina il piertg alla mezca / Entochen ca. 1990 vegnevan cheu aunc mazchegiai animals.

Maria Bass

Oz vegn igl indrez da far paun mo pli duvraus da dus possessurs

Entochen 1965 fageva Maria Bass cheu aunc la valischa per sia familia da otg personas. La maschina electrica da lavar resti ei stada per ella la pli imüurtonta dinventaziun en lur veta.

Text , maletgs e firnaziun Bass Vitus 2025

La historia da 3'500 onns dil crest da «Chic Surselva» a Plaun da Crusch-Sogn Benedetg

Il Chic Surselva da surengiu

A caschun dalla construcziun dalla senda da viandar (avrel 2007) al crest “Chic Surselva” (sper il Restaurant Miraval a Plaun da Crusch) entras la «Pro Sogn Benedetg, Clavadi e contuorn», ein ins silla cuppa dil crest fruntaus sin in mir cun ina ladezia totala da varga 150 cm.

Il mir interieur, 50 – 60 cm lads, baghegius etuorn 300, era miraus cun maula ed entochen 5 cuors da crappa aunc bein mantenius.

Il mir exterior, baghegius entuorn 800 – 900, veva ina ladezia da 80-90cm, era miraus cun in’altra maula, probablamein per rinforzar il mir gia existent.

Las examinaziuns archeologicas han cumprovau che quella cuppa ei il pli probablamein stada habitada gia duront il temps da bronz mesaun e tardiv, qvd. Entuorn 1500 a.Cr.

Ei setracta d’ina dallas pli veglias scuvretgas archeologicas en Surselva.

Il crest s’extenda sur ina lunghezia da 75 m ed ina ladazia da 25 m. Il mir tschincla igl entir crest ed ei silla spunda viers sid aunc per part veseivels.

Perquei corrispunda il num al casti ed alla fuorma dil crest, «Castellun» . «Chischliun» deriva da quei num.

Il «Chic Surselva» dad oz, porscha ina vesta fantastica sur l’entira Surselva. L’uniun «Pro Sogn Benedetg» ha aviert igl access a quei punct da biala vesta entras la construcziun d’ina senda accessibla per sutgas cun rodas.

Il crest ei vegnius equipaus / provedius cun ina speciala meisa da crap, plirs bauns da seser, ina fueina ed ina fontauna ed envida a camar.

Fontaunas: J Raghetz Archäologischer Dienst Graubünden / formaziun e maletgs: Bass Vitus 2025

Il mir dil casti da ca. 150 cm ladezia

Kommt bald das Mittagessen?

Visitei la tegia dall'Alp Glivers dadens 1919 m.s.m.

Tipic stad ad alp: las gagliardas cauras e vaccas pasculontas, il lag alpin clar sco cristal "Lag Serein" e las specialitads preparadas da frestg cun products regionals e stagiunals. Gudi la sempladad e selubi recreaziun, giugond duront in di la rolla dil caver, scuvrend ils misteris dallas cristallas e la miracla dallas flurs alpinas, ni seschei tier l'ascensiun alla tegia accumpignar da lamas-purtaders...

Igl unviern ei la tegia igl optimal punct da partenza per turas cun skis ni gianellas, ni semplamein isolaus avunda per passentar vacanzas ruasseivlas en ina fabulosa / marvigliusa cuntrada d'unviern. Denter Nadal e Daniev, pliras fins d'jamna d'unviern e duront la stad da miez zercladur entochen la fin settember eis ella manischada..

Ulteriurs termins sin damonda.

Ils loschaments sill' Alp Glivers stattan a disposiziun a tut tgi ch'ei fascinaus dalla natira e cultura alpina: pasters temporars, viandonts a pei ni cun gianellas, alpinists e skiunz da turas, participonts da cuors, scolas ni persunas che prestan lavur cumina. Alp Glivers ei denton er'in liug unic per fiastas da famiglia, sentupadas da classa ni excursiuns da fatschenta.

Tel +41 (0)79 220 44 35

Text e maletgs ord igl internet / formaziun Bass Vitus 2025

Lag Serein, Alp Glivers Dadens sin 2250 m.s.m.

Il num „Serein“ vul dir per tudestg: hell und klar. Finfatg brigliescha il lag entras si'aua sereina e clara sc'in cristal.

Quei unic e magnific lag alpin envida a smarvegliar, guder e far in paus.

Ins acceda al Lag Serein neu da S.Benedetg, via Alp Glivers Dadens, ni neu da Siltginas via Alp Crap Ner ed Alp Glivers Dadens

Cun ina lubientscha da carrar san ins ir cun auto entochen l'Alp Glivers Daden.

Text / maletgs e formaziun Bass Vitus 2025

Caplutta da Nossadunna da Lourdes a Clavadi

La caplutta Nossadunna da Lourdes a Clavadi ei vegnida construïda anno 1899 sut l'egida digl architect Dregger. Ils treis zenns han ils frars Theus da Favugn furniu. La consecraziun dils treis zenns ei vegnida celebrada ils 15 d'uoost 1901 entras sur canoni Tumaisch Beer da Sumvitg. Treis dis pli tard ei la caplutta vegnida consecrada en honor da Nossadunna da Lourdes entras igl uestg Johann Fidelis Battaglia.

1965 ei la caplutta vegnida renovada.

Ils 23 da fenadur 1986 ha in incendi caschunaus entras in cametg destruiu il tetg dalla caplutta cun la tuoretta ed ils zenns.

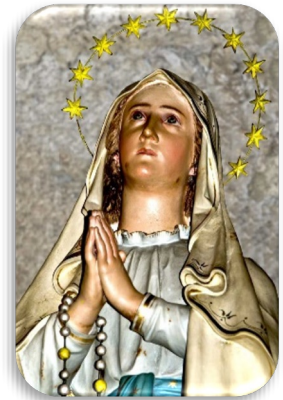
La reconstrucziun ei vegnida dirigida digl architect Walter Gartmann da Trun.

Ils 6 da settember 1987 ein treis novs zenns da Rüetschi Aarau ed il sanctuari reconstruiu vegni consecrai entras sur canoni Gieri Candinas ed il plevon dil liug, sur Martin Bearth. Avon il portal, protegius d'in pign tetg d'in'ala, ei il vegl zenn da 1612 consalvaus, Chor culla Nossadunna da Lourdes

Fontaunas : text ord igl internet / Kirchen und Kapellen Sumvitg / formaziun: Bass Vitus 2026

Chor culla Nossadunna da Lourdes

Historia dalla resgia mobila a Clavadi

Igl onn 1934 entscheiva la historia dalla resgia mobila a Clavadi.

Il possessur Gion Benedetg Flury, carschius si a Clavadi, che habitava pli tard a Rabius, haveva cumprau la resgia a Vuorz. Duront biars onns ha el saviu segirar sia existenza culla resgia mobila. 1935 ei la resgia vegnida duvrada sill' Alp Nadels per la construcziun dalla tegia e la stalla, 1937 per la construcziun dalla Punt Russein e 1947 per la construcziun dil mir da fermada ella Val Russein–Barcuns.

Anno 1950 eis ella vegnida installada a Clavadi e vegnida duvrada biars onns da Gion Benedetg Flury. 1978 han ils frars Flury Anton, Marcel e Pius da Clavadi, ensemen cullas soras Ludivica ed Anita e lur consorts, Albert e Rudolfin Degonda, cumprau la resgia da lur aug Benedetg Flury.

Entochen 1995 eis ella vegnida duvrada tenor l'intenziun da lur aug.

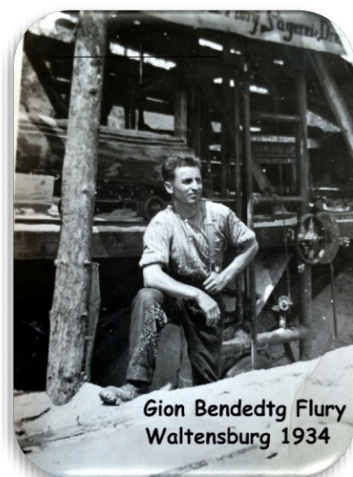
1999 – 2008 ha Emil Schmidt da Sogn Benedetg priu per tscheins la resgia e duvrau ella per la construcziun da la stalla nova da siu fegl Marcus a Sogn Benedetg.

2014 ei la resgia vegnida demontada muort nunsufficienta, basegns da reparaturas e scartezia da plaz da parcadis el contuorn da Clavadi.

Duront 74 onns haveva la resgia mobila fatg buns survetschs alla populaziun dalla regiun.

Per iniziativa dils indigens e la finanziaziun entras la vischnaunca da Sumvitg ei ina part dalla resgia vegnida piazzada en ina suoschna construïda aposta per quei. Cheutras ei in custeivel toc historia culturala vegnius salvas. Aunc ditg vegnan nos descendents a saver sesmarvegliar da sia funcziun d'antruras e sia muntada.

Fontaunas: Anton Flury / text e maletgs e formaziun Bass Vitus 2026

Ruina dil casti „la Tuor a Clavadi“

Il casti Tuor (Clavadi) vegn già menziunaua en il testament da Tello. Il testament da Tello ei denter las raras fontaunas screttas grischunas dil temps tardmedieval in dils pli impurtonts documents dalla historia ecclesiastica retica digl 8avel tschentaner ed in dils pli vegls documents screts dil Grischun in summa. Il document ei staus redeggiu sco *“donatio post obitum”* (Schenkung von Todes wegen). El ei vegniu emess il 15 da december 765 a Cuera, sutscrets dil donatur Tello e dudisch perdetgas. Tello ha fatg si alla claustra da Mustér, seformada entuorn 720, alla quala el era zun / ordvart respectabla (facultads e beins funsils) ella Surselva bassa denter Flem e Trun. Quei document ei il sulet document dil temps carolingic da Mustér.

Carteivlamein surveva quei casti sco habitaziun per il ministerial dalla claustra da Mustér. Las famiglias che administravan las possessiuns dalla claustra senumnavan della Tuor. La schlatteina Tuor ei fetg derasada en Surselva. Quels dalla lingia da Breil senumnan Latuor, quels a Sumvitg semplamein Tuor. Semantenidas ein las ruinas fermamein surcarchidas d'ina tuor rectangulara da 7.5 sin 5.6 meters. La miraglia consista da crappa tagliada, mirada cun daried material d'emplenir. En egl croda la crappa da cantun marcantamein scalprada cun extremamein precisas cantas. La mudesta surfatscha utilisabla egl intern fa sminar ch'ei sto ver dau ina part superiura da lenn digl edificci, che vargava sur la construcziun da mir ora, nua ch'ils locals da habitar sesanflavan. Dad in mir circular ni d'ulteriurs stabiliments annex anfl'ins negins fastitgs, en vesta dallas mudestas dimensiuns dalla tuor astg'ei denton vegnir presupponiu ch'ei sto ver dau baghetgs agricols.

Fontauna ord ich internet: Otto Paul Clavadetscher (* 9. September 1919 in Stein AR; † 27. März 2015 in Trogen AR) / formaziun e maletgs Bass Vitus 2025

Historia dil “Pistregn” a Clavadi

Pistregn cun: lavandaria, cascharia, mazleria ed in mulin electric

Il Pistregn

fueina da caschar

Begl da lavar resti e meisa da mazzar

restonzas dil mir dil muli vegl

Anno 1934 ei il vitg Clavadi vegnius electrificaus. Gia ils 2 da schaner 1935 han ils possessurs dil mulin vegl decidu, da demontar il mulin e da reconstruir ed electrificar el, el tschaler da caschiel el pistregn. Ils 19-05-1935 ein las statutas dil vegl mulin vegnidaz redegidas da niev ed approbadas. Sco persunas responsablas per il niev implont ein Pieder Wolf ed Aluis Bass vegni elegi. Il baghetg dil mulin vegl ei per part aunc vegnius duvraus sco deposit. Oz ves'ins mo pli las restonzas dils mirs che dattan perdetga da sia funcziun d'antruras. El protocol dil december 1936 stat ei scret che era tals ch'eran buca cumpossessurs astgien mular graun el niev mulin. Per quei pagavan els 3 raps per kilo graun. Il niev indrez el niev liug funcziunava buca per cuntentientscha, aschia ch'el ei anno 1952 vegnius remplazzaus entras in niev mulin. Las lavurs da lennari ein vegnidaz exequidas da Giuli Wolf ed igl indrez tecnic da Schmidt Josef da Sogn Benedetg.

Igl onn 1943 ein vegni mulai 6'893 kg graun cun quei mulin. Damai ch'ei era uiaira ell' Europa, era il graun la pli preziosa vivonda per saver survivor.

Entochen ca. 1970 ei il mulin aunc vegnius utilisau. Igl indrez ei aunc oz bein mantenius ed ei duvras carteivlamein pauca lavur per puspei saver metter en funcziun el. Il special da quei mulin ei ch'ins sa era far ir el a maun cun ina manviala, ina pusseivladad a mi buc enconuschenta.

Ils possessurs dil mulin ein oz, 2024 Haag Isidora cun ina cumpart da $\frac{3}{4}$ e Bundi Martin cun $\frac{1}{4}$.

Il sulom dil mulin cun in pign regress s'auda a Haag Isidora. Tenor cunvegnientscha cun Isidora Haag san ins visitar quei aparti custeivel bein cultural.

Tel. 076 378 08 7

Fontaunas: Haag Isidora / text u. maletgs e formaziun Bass Vitus 2025

indrez dil mulin

La roda cun manviala

Paulin Bass pren frina ord la bigiatera

La via dalla crusch da Sumvitg a Clavadi

Dapi ca. 1600 vegnevan vias dalla crusch cun 14 staziuns erigidas. Ellas visualiseschan la via da Jesus naven dalla truada entras Pontius Pilatus.

Entuorn 1900 ei quella via dalla crusch per liung la via veglia da Sumvitg a Clavadi vegnida erigida ed ils 3. da mars 1903 consecrada.

1965 ein ils maletgs vegni renovai.

2008 ein las 14 staziuns sper la via veglia vegni demontadas e sper la via nova reconstruidas. Ils maletgs dalla via dalla crusch ein anno

2009 danovamein vegnidas restaurai da Gieri Schmed da Trun.

Fontaues: <http://www.regiun-surselva.ch/index.php?id=1101&objekt=1072/> / formaziun Bass Vitus 2025

Jesus vegn sentenziaus alla mord

Jesus pren la crusch sin sia schuiala

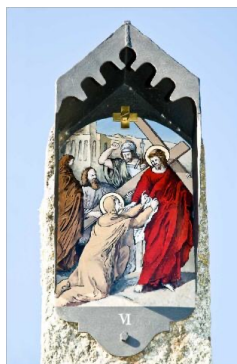
Jesus croda l'emprema gada sut la crusch

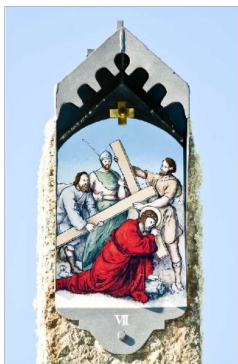
Jesus entaupa sia mumma

Simon da Cirena gida Jesus da purtar la crusch

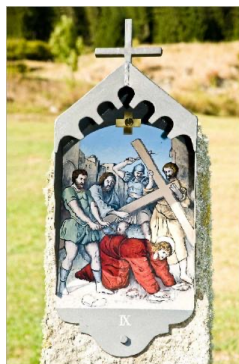
Veronica tonscha a Jesus il sudari

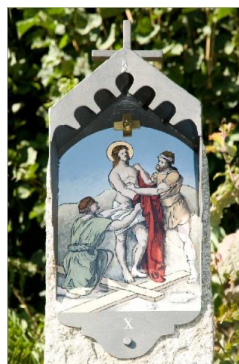
Jesus croda la secunda ga sut la crusch

Jesus entaupa las dunnas bargentas

Jesus croda la tiarza ga sut la crusch

Jesus vegn privaus da sia vestgadira

Jesus vegn crucifigaus

Jesus miera vid la Crusch

Jesus vegn prius giu dalla crusch

Il tgierp da Jesus vegn mess en fossa

Baselgia parochiala Sumvitg da Sogn Gion Battesta e Sogn Mudest

La baselgia cun il clutge, altezia 49 m

Las pli veglias scartiras davart la baselgia parochiala da Sumvitg derivan dil 9avel e 10avel tschentaner. Da gliez temps era la baselgia dedicada a s. Columban.

Il 13 da zercladur 1633 ein vegni erigi in baghetg niev e treis altars en honor da s. Gion Battesta.

1670 ei il vegl clutger dalla vart dil nord dil chor vegnius spazzaus e remplazzaus entras in baghetg niev culla loscha altezia da 49 m dalla vart dil nord dalla baselgia.

Quei baghetg niev ha Clau Maissen possibilitau entras ina donaziun generusa. Il temps denter 1687 e 1748 han caputschins provediu la pleiv.

Il 6 d'avrel 1785 ha in incendi destruiu igl entir indrez intern, ils frescos e las stuccaturas sco era il tuchiez da siat zenns. Denter 1786 e 1790 ei la baselgia vegnida restaurada ed ils zenns ein vegni remplazzai.

1930 ein ils siat zenns vegni remplazzai entras sis novs dalla firma „Ruetschi Aarau“.

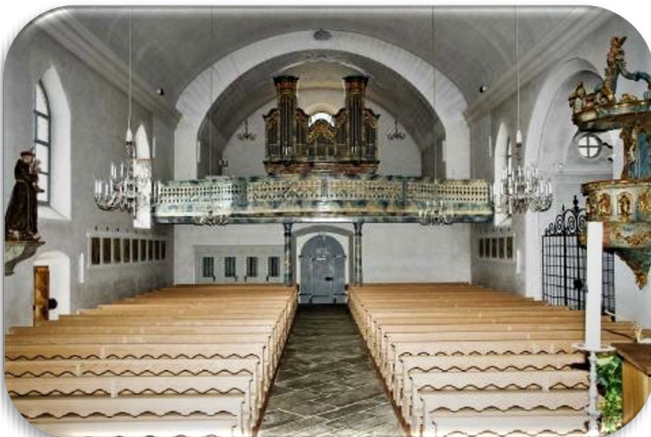
Il pli grond zenn peisa 4'048 kg ed ei dedicaus a s. Gion Battesta.

1938 ha giu liug ina renovaziun da rudien. La nav ei vegnida prolunghida per 5.50 meters. Il portal all'entrada dil santeri ei vegnius embellius cun maletgs dad Aluis Carigiet.

Fontaunas: maletgs e Text ord ich internet sut „Kirchen und Kapellen“ Sumvitg / formaziun: Bass Vitus 2026

Il chor cun ils dus altars dretg e saniester

La lautga cun la orgla

«Casa digl Um da Fier» el vitg da Sumvitg

Gill Maissen era in capitani en survetsch dalla Frontscha, mistral, cauderschader / cauligia e guvernatur en Valtellina / Vuclina. Ils habitonts da Sumvitg numnan la casa «Casa digl um da fier». Impressiononts / remarcabels ein las bellezia picturas muralas, malegiadas forsa dil pictur Hans Ardüser (1557-1617). In cavalier da treis meters altezia ornescha ina fatschada dil baghetg. Denter duas finiastras ein ils uoppens dils cumins dalla ligia dalla Cadi, la Ligia Grischa, e la ligia dallas Diesch Dertgiras eternisadas.

Sur quels uoppens ei quel dil construider. Las fatschadas ein ornadas cun maletgs da scenas biblicas, bandierels e guerriers. Quella casa ei in dils pli bials exempels per la picturia murala el Grischun e stat oz sut la protecziun da monuments.

Entochen ils onns 1900 vev'ei el plaunterren da quella casa in'ustria.

El decuors dil temps ei la casa vegnida vendida repetidamein, sco per exempel 1870, cura che Gion Battesta Cajacob ha saviu acquistar ella.

1881 ha siu fegl, Ludivic Cajacob, surpriu la casa.

Oz s'auda la casa ad Anton e Francisca Cajacob.

Denter las finiastras ils uoppes dils cumins dalla Ligia dalla Cadi, la Ligia Grischa, e la Ligia dallas Diesch Dertgiras

Fontaunas: Text e maletgs ord igl Internet sut casa um da fier / formaziun: Bass Vitus 2025

Zwischen den Fenstern die Wappen des Hochgerichts der Cadi, des Grauen Bundes, des Gotteshausbundes und des Zehngerichtebundes

Das Haus von Gion Antoni Arpagaus in Sumvitg

Baghegiu 1855 da Gion Antoni Arpagaus

Kaplutta ni perschun

Gion Antoni Arpagaus ei naschius ils 22-08-1815 a Sumvitg. Siu bab era Pieder Arpagaus e la mumma Antonia Tgetgel da Rabius, dalla quala il bab era mistral. Gia cun 13 onns ha Gion Antoni, sco intelligent scolar, saviu frequentar il gimnasi a Mustér ed ha absolviu el cun success. Suenter eis el serendius a Fribourg ed ha studegiu filosofia e fisica al renomau institut dils Gesuits. Gest sissu ha el 4 onns studegiu giurisprudenza (Jus). Sco um da gronda cultura eis el turnaus a Sumvitg. Plirs onns eis el staus en funcziun sco president communal. 1845 eis el – encunter Dr. A. Condrau – vegnius nominaus sco mistral ed eligius dil pievel. Ei regeva ina gronda rivalitad denter quels dus. Ils 10 da zercladur 1847 ha el maridau Catrina Tuor da Rabius. Els han giu 11 affons. Tschun da quels ein morts baul. Il medem onn, 1847, ei en Svizra l'Uiara dalla Ligia separatista (Sonderbundskrieg) rutt'ora.

Quell'uiara revoluziunara ha cuzzau dils 3 tochen ils 29 da november 1847 ed ei stada la davosa carplina militara sin intschess Svizzer. Varga 100 carstgauns ein morts en quell'uiara. Consequentamein ei – entras la constituziun federala dils 12 da settember 1848 – la «Allianza Confederala dalla Svizra» vegnida unida sco «Confederaziun Svizra». Gion Arpagaus ei sco politicher e mistral serebalzaus encunter quella tenuta politica e perquei silsuenter vegnius accusaus e sentenziaus a 3 onns casaforz. Dad ina dertgira superiura eis el lu vegnius sculpaus e punius cun 4 onns senza dretg da votar. Silsuenter eis el staus el cussegl da vischnaunca da Sumvitg, el cussegl grond e sco cusseglier ella dertgira circuitala. El ei era s'engaschus per ils paupers. El era ordvart religius e sunava l'orgla ella baselgia da Sumvitg. Ils 08-08-1885 eis el morts a Sumvitg ella vegliadetgna da 69 onns. Entuorn 1850 veva el baghegiu ina casa a Fontauna sut a Sumvitg e lu vendiu ella alla famiglia Schnoz. La secunda casa ha el baghegiu el center dil vitg, ina casa signurila / da signurs cun ina stanza da sedutas representativa.

El plauterren, videifer l'entrada principala, sesanfla in pign local da mir senza finiastra che vegn arius mo tras in'orva egl esch. Il local ei ca. 3 m liungs, 1.50 m lads, e 2.30 m aults. Vid il plantschiu sura ei in crutsch da fier miraus en. Il baun da cantun mirau cun ina profunditad da ca. 40 tochen 50 cm surveva

Fontaunas: text ord igl internet / formaziun e maletgs Bass Vitus 2026

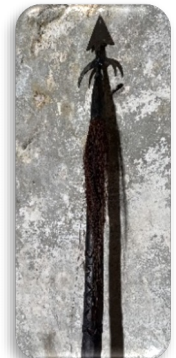
La porta tier la kaplutta ni la perschung

Crutsch da fier ella preid su

In ruog da metal

Lontscha dulada

„Casa Crap“ a Sumvitg sut la baselgia

Casa Crap , unter Denkmalschutz

Purtret da Clau Maissen,

Insigna da Clau Maissen.

1621 ei Clau Maissen naschius a Sumvitg. Ses geniturs: Padrut Maissen e Catrina Maissen-Waller eran bursers dil cumin.

Gia cun 23 onns eis el vegnius guvernatur da Sumvitg, 1651 eis el l'emprema gada vegnius mistral dalla Cadi.

1652-1653, 1658-1659 e 1670-1671 eran ulteriuras periodas d'uffeci.

1663, 1669 e 1672 eis el vegnius eligius cauderschader / cauligia dalla Ligia Sura, mintgamai per ina perioda d'uffeci d'in onn.

1665 tochen 1667 eis el plinavon staus guvernatur dalla Vuclina / Valtellina.

Maissen collaborava politicamein cun siu amitg, il domdecan Mattias Schgier encunter la partida franzosa e menava in temps ensemen cun lez la partida spagnola el Grischun. Ses adversaris en Surselva, aristocrats, politichers e la partida franzosa, sco era entgins inimitgs persunals han fatg process encunter el a Mustér.

La damonda da Maissen per ina dertgira neutrala ei vegnida refusada; accusaders, derschaders ed executurs eran ses adversaris politics.

La dertgira penala da Mustér che fageva dapi il schaner 1676 inquisiziun cun Maissen, veva a Mustér in miez on avon fatg barschar 28 strias e pender in um.

La procedura giudiziala sut l'egida dallas pli pussentas famiglias dalla Cadi ha giu liug 1676-1678.

La sentenza finala encunter Maissen ei vegnida dada ils 9 da fevrer 1677.

L'accusaziun cunteneva en tut 44 pugns d'accusaziun ed el ei en tuts vegnius declaraus culpeivels. Sia facultad ei vegnida confiscada, el ei vegnius proscrots e bandischaus. Maissen ei fugius tier siu amitg a Cuera. 1678 eis el vegnius assassinaus. Las fatschadas ed il tetg dalla casa ein per part vegni modificai entras renovaziuns occasionalas. Dil reminent ha quei object mai vuliu concuorer cun las custeivlas fatschadas dalla "Casa dil Um da Fier". Ton pli bials sepresentava siu interior el 17avel e 18avel tschentaner. Pli tard ein ils custeivels objects d'art tec a tec svani e – per part sin vias puleinas tras la Tiaratudestga – setschentai el museum historic bernes. Ils objects d'art leu deponi laian sminar, cun tgei pumpa ch'il pussent cauderschader veva fittau sia casa a Sumvitg. La Casa Crap stat sut protecziun da monuments,.

La Passiun da Sumvitg

(Das Passionsspiel in Sumvitg)

Igl onn 1873 ein vegni anflau dus documents e secrets rullai cun texts dalla “Passiun da Sumvitg”.

Ei vegn supponiu che la passiun ei el 18avel tschentaner quater gadas vegnida representada a Sumvitg, sut la reschia da Michael Henni da Sursaissa. Lez ei staus plevon da Sumvitg denter 1767 e 1805 e veva (ualti carteivel) surpriu “la Passiun” ord la plema da siu antecessur Augustin Tgetgel (1710-1790). I

gl “Iert dallas Ulivas”, quei bi mir schetg agl ur da Sumvitg, ei il liug, nua che la «Passiun da Sumvitg» vegneva representada da gliez temps.

2013-2014 ei il mir schetg, cun sustegn finanziel dall’organisaziun “Parc Adula”, vegnius sanaus professionalmein e fetg bein

Fontaunas: ord igl internet / maletg e formaziun Bass Vitus 2025

Igl iert dallas ulivas «Der Ölberg»

La caplutta da Sogn Giusep da Cumpadials

La caplutta da Cumpadials ei vegnida construida 1641-1643 e consecrada ils 30 d'ust 1643 cun in altar. 1841 eis ella vegnida renovada ed engrondida per 3.80 meters.

1955 ein ils zenns vegni remplazzai.

1985 ei il clutger vegnius restauraus ed ils 2 zenns ein vegni remplazzai entras 3 novs. Er'il tetg e las fatschadas dalla baselgia ein vegni restaurai. 2004/2005 ei la baselgia vegnida renovada per la davosa gada.

La caplutta barocca cun arviuls a buot ei drizzada encunter sera. Il chor ei serraus sin treis varts. Las preits ein partidas entras pilasters che portan las travs da lenn. Sil tessaglia tetg a péz stat ina tuoretta cun ina capellina a péz octogonala. La caplutta a Cumpadials ha 3 altars barocs da lenn. Il maletg culla Sontga Famiglia vid igl altar grond, flancaus da duas colonnas, postadas entraviers anora, deriva dil temps da 1670-1680.

Igl altar lateral seniester muossa s. Anna cun sia feglia Maria e siu biadi Jesus sco era ina muniessa (forsa s. Brida). Igl altar lateral dretg muossa in maletg dils apostels Pieder (Petrus) e Paul (Paulus).

Dalla vart digl altar grond stattan las figuras da s. Martin e s. Sigisbert. Las figuras da differenta grondezia sillas travs derivan tgunsch dad in altar pli vegl. Ils reliquiaris sur ils passadis ein fatgs el stil da rococo.

Fontaunas: [ord igl internet](#)

<http://www.regiunsurselva.ch/index.php?id=1101&objekt=1200/>
formaziun: Bass Vitus 2025

Die 3 Altare aus Holz

La lauba dalla Baselgia

La caplutta dalla casa da vegls S. Giusep Cumpadials

1960 eis ella vegnida construida sco caplutta da casa / interna per la casa da vegls a Cumpadials e dedicada a sogn Giusep.

La sempla e tonaton biala caplutta da casa envida a quietezia, all'oraziun persunala ni ulteriuras activitads culturalas ni religiusas.

Inaga per jamna vegn celebrau in survetsch divin catolic ella caplutta. Ultra da quei dat ei regularmein devoziuns e cantar aviert cun canzuns da Taizé.

La pastoraziun vegn garantida dallas pleivs el contuorn.

La pompa manuala mobila da stizzar fiug a Cumpadials

1992 ha ina grupp d'iniziants dils pumpiers da Cumpadials exponiu la aunc bein mantenida pompa manuala mobila da stizzar fiug en ina suoschna agl ur dalla via per schar admirar. Cheutras han els era garantiu che quei ordvart custeivel bein cultural vegn mantenius.

Avon quella invenziun vegneva l'aua da stizzar fiug dada vinavon en sacs da curom, sadialas da lenn ni da stuors, da maun a maun, entochen tiel fiug, quei che era stentus ed entardus. Pér entras l'invenziun dad uders, bischels e pumpas carrablas er'ei pusseivel da stizzar ils incendis dils vitgs ordvart temi meglier e pli spert.

Gia el 17avel tschentaner vegnevan ell'Europa fabricadas sprezzas da fiug montadas sin rodas.

Text ,maletg e formaziun Bass Vitus 2025

Plaz da giugs Plaun Petschen, Cumpadials

Il plaz da giug schai gest spel Rein, damaneivel da Cumpadials, gest sper la via da velos e da viandar per liung dil Rein en direcziun Mustér resp. Trun.

El ei vegnius renovaus completamein la primavera 2017 e porscha bia variaziun per grond e pign.

Ei ha attractivs urdeins da giugar, ina fueina dalla “Schweizer Familie”, ina tualetta, in pign lag natural ed ina scharra da cudischs per ils magliacudischs.

Ella proxima vischinonza sesanflan duas plazzas da ballareit “Beach-Volleyball”.

Text e maletgs e formaziun: Bass Vitus 2025

Caplutta Sogn Luregn e Sogn Bistgaun a Laus

1587 ei l'emprema caplutta a Laus vegnida baghegiada.

1592 eis ella vegnida consecrada e dedicada a s. Luregn e s. Bistgaun.

1692 eis ella vegnida spazzada e reconstruida, empau pli gronda, gest sco ella se presenta oz.

Ella ha 3 altars, igl altar grond cul maletg dils patruns-baselgia (Laurentius e Sebastianus), sco era 2 altars laterals, da vart dretga cul maletg da s. Lucius, da vart seniastra cun Nossadunna.

Igl arviul consista da lattas da gep ed ei perquei buca picturaus.

Vid igl artg dil chor ei l'annunziasiun malegiada, egl arviul dil chor sesanfla in maletg da Nossadunna, circumdada dils quater evangelists.

Ella nav, vid il mir seniester, ein ils 15 misteris dil rusari malegiai. (Quei ei ina pictura da pli tard). 1960 ei stada la davosa renovaziun.

La caplutta ei drizzada viers damaun. Il chor ei da treis varts serraus. La nav ha in plantschiu sura en fuorma d'arviul. Vid la fatschada san ins leger las annadas 1592 e 1695

Maletgs e text sut „Kirchen und Kapellen“ Sumvitg / formaziun Bass Vitus 2025

Lag da Laus sin 1614 m

Il Lag da Laus schai sin 1614 m.s.m. sur igl uclaun da Laus.

Naven dil parcadi sur il vitget da Laus, contonsch'ins il lag a pei en ca. in'ura. El schai idillic denter uaul e praus.

Tard la stad contonscha l'uaa ina temperatura che lubescha da prender inaga in bogn frestg.

In'ulteriura via parta da Cavardiras e meina per vias d'uaul sur mises e tras dus darguns al lag.

Maletg ord igl internet / formaziun:
Bass Vitus 2025

Kirche St. Maria Geburt, Rabius

Baselgia Nossadunna da settember (Mariä Geburt), Rabius

Dad ina caplutta a Rabius – entitulada “St. Maria” – intervegnin nus l’emprema gada a caschun dalla visitaziun da 1643. Ils onns 1677-1679 han ils habitonts da Rabius baghegiu ina solida baselgia cun treis altars sco caplutta dalla pleiv-mumma Sumvitg.

Ils 23 da zercladur 1683 ha uestg Ulrich VI (de Mont de Vella) consecrau la baselgia. Ella ei dedicata alla sontgissima purschala Maria.

1724 ha igl artist Jakob Rieg picturau igl interior dalla baselgia cun maletgs sacrals. 1886, tier igl incendi dil vitg, ei la baselgia vegnida donnegiada fermamein.

1901 ei Rabius seseparaus dalla pleiv da Sumvitg e daventada ina pleiv autonoma. 1928 ein pli grondas parts dalla baselgia veglia vegnidas spazzadas en favur d’in baghetg niev. Sulettamein la fatschada occidentala ed il clutger ein restai.

1966 ein ils maletgs dalla baselgia vegni surmalegiai cun color alva.

2001 ha la pleiv da Rabius fatg ina sanaziun. Ils dus altars laterals ein vegni allontanai e l’entira baselgia ei vegniu dau color alva.

2016 ei il tetg vegnius cuvretgs da niev cun irom.

2017 ha giu liug ina cumpleta renovaziun interiura professionala cun assistenzadalla tgira da monuments. Ils dus altars laterals ein puspei vegni tschentai en lur plaz usitau.

Maletgs e text ord igl internet sut „Kirchen und Kapellen“ Sumvitg / formaziun: Bass Vitus 2025

La caplutta da s. Clau a Runs Rabius

La caplutta da s. Clau a Runs schai sper la veglia via cantunala el vest da Rabius. Il mudest baghetg baroc deriva, sco numerusas ulteriuras capluttas en Surselva, dil 17avel tschentaner. 1925 ein il tetg ed il clutger vegni donnegai fermamein entras in incendi ed anno 1930 renovai da rudien. La nav-baselgia ei 3.50 m liunga e 3.30 m lada. Sigl altar stat ina figura gotica tardiva da lenn da s. Clau dil 16avel tschentaner. Il onns 1992-1993 ei la caplutta puspei vegnida restaurada ed il tetg vegnius cuvretgs cun slondas. La caplutta ei aviarta da tut temps ed envida ad entrar e sefermar. Ella vegn dacheudenvi, e finfatg per biars decennis, a vegliar sur la nova punt dalla Val Mulinaun che ei vegnida aviarta igl atun 2017.

Maletgs e text „Kirchen und Kapellen“ Sumvitg / formaziun: Bass Vitus 2025

Caplutta da s. Michel a Campieschas

La caplutta avon che ella ei vengida sanada, cun tetg da stuors.

La caplutta renovada 2010 cun tetg da schlondas.

La caplutta da s. Michel stat sin in prau sper la via viers Campieschas.

Tenor in'inscripziun silla fatschada eis ella vegnida erigida anno 1669.

La fatschada settentriunala ei picturada cun frescos colorai. Tier ils benefactors dil pign sanctuari s'auda mistral Adalbert Maissen, che ha regalau il maletg d'altar, provedius cun ina dedicaziun persunala.

1968 eis ella vegnida restaurada.

2010 ein omisdus zenns vegni engulai.

Per remplazzar quels ei vegnida lantschada ina collecta. Quella ei ida aschi bein, ch'ei ha schizun tunschiu per ina sanaziun exteriura.

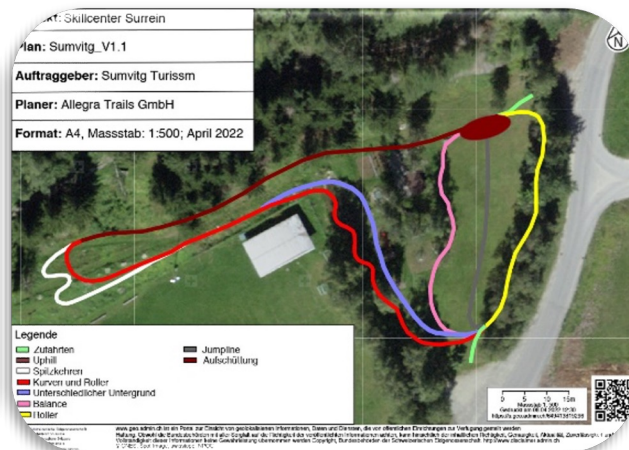
Il tetg ei vegnius cuvretgs cun slondas enstagl da stuors. La fatschada ed ils frescos ein vegni restaurai.

La caplutta cun arviul a buot ei 4.70 m liunga e 3.25 m lada e drizzada viers miezdi. Ella ha ina tuoretta aviarta cun ina capellina a péz octogonala. Il maletg d'altar muossa la Sontga Famiglia cun s. Michel.

Parc da reiver / Parc da bike denter Rabiuss e Surrein

Il Parc Igniu porscha attractiv divertiment per giuven e vegl.

heu sas ti trenar tia habilitad e tecnica dad ir cun bike vida differents trails ni sedivertir sil plaz da giug

2023, l'entschatta fenadur, ei il parc da reiver vegnius realisaus.

El porscha 10 rutas da differents grads da difficultad. Naven digl entscheider entochen il reiver versau ha ei per tuts enzatgei. Las rutas ein numeradas e portan ils numbs da nossa pézza indigena.

Maletgs , text e formaziun Vitus Bass 2025

Baselgia da Sogn Placi Surrein

1595 existeva probablamein gia ina caplutta a Surrein. 1643 ei il sanctuari danovamein vegnius consecraus. La baselgia da Surrein ei dedicata a s. Placi. La baselgia dad oz cun treis altars ei vegnida erigida da caputschins e consecrada anno 1695. 1786 ei Surrein daventaus ina pleiv autonoma.

1908 ei la baselgia vegnida renovada cumpletamein. 1950/51 ei stada la davosa gronda renovaziun.

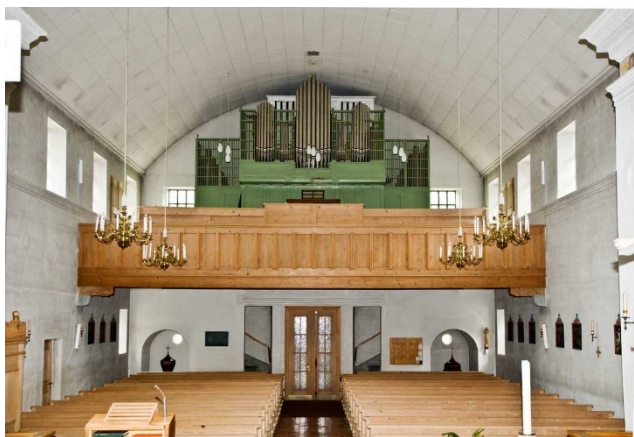
La baselgia ei drizzada viers miezdi e baghegiada el stil baroc. Ella ha in chor serrau da treis varts ed in arviul a buot. Igl altar grond ei da lenn e fittaus cun ina garnitura sura sin quater petgas.

Enstagl d'in maletg d'altar stat in vut da Nossadunna dil temps gotic tardiv el center. Ils altars laterals han la medema structura e van bein aprau cugl altar grond. Tut ils treis altars ein vegni scaffis entuorn 1700.

Ver 80 onns pli tard ein novs elements decorativs vegni integrai.

Las preziasas picturas muralas ellas tablas dil chor representan scenas ord la veta da s. Placi ed ein vegnidas malegiadas anno 1697 da Gion Giachen Rieg.

1908 ein las picturas da Rieg-egl arviul vegnidas remplazzadas entras in maletg da Nüscheler.

Maletga e text ord igl internet sut „Kirchen und Kapellen“ Sumvitg / formaziun Bass Vitus 2025

Caplutta da Sontgaclau a Reits

La caplutta da s. Clau stat ella part occidentala da Surrein.
1716 eis ella vegnida consecrada. Ella ei drizzada viers damaun ed ha in chor serrau da treis varts.
2011 eis ella vegnida renovada custusamein e fetg bein.
La nav dalla caplutta ha in arviul a buot da lenn.
Ella ha ina tuoretta cun dus zenns ed ei 9.30 m liunga e 4 m lada.
La tabla d'altar muossa Nossadunna cun igl affon ed ils dus sogns, s. Clau (seniester) e s. Carlo Borromeo (dretg).
Enamiez il plantschiu sura dil chor ei in maletg dall'Ascensiu da Maria ed egl arviul dil chor ei l'Annunziaziun representada.

Maletgs e text ord ich internet sut „Kirchen und Kapellen“ Sumvitg / formaziun Bass Vitus

nies pistregn

2026

Pistregn / Surrein

Quei sempel e pign baghetg enamiez Surrein ei el vargau vegnius duvraus sco lavandaria, pasternaria, mazleria e cascharia. Quels fetg sempels indrezs vegnevan pli baul duvrai da dretgs da bi e bein 9 famiglias. Quei edifeci relata a nus oz, sco ils carstgauns d'antruras vivevan en cuminonza tschentaners alla liunga en moda genuina, independenta ed autonoma.

Quella veta e convivonza d'antruras, adattada alla natira, smanatscha da curdar en emblidnza entras il svilup rasant dall'electronica, da maschinas e motors diils davos 70 onns.

Plinavon era il stabiliment culs onns scurdaus, ed era uss en in schliet stan. Entuorn ils 1960 ei il pign baghetg vegnius renovaus. Il fuorn buca duvraus pli el temps dalla cuschina moderna ha stuii untgir. Cun lezza crappa ei il baghetg vegnius alzaus per presapauc in miez metter. Da quei fatg plaidan fotografias da lezs onns.

Martin Bass e siu fegl Toni e famiglia ein stai ils davos che eran aunc attaschai a quei baghetg e sia historia culturala. Els han repetidamein exequiu reparaturas e cuntschadiras, e cheutras manteni il baghetg enfin oz. Dil reminent il davos pistregn dil vitg da Surrein cun dretgs da famiglias. Dapi il 2019 ei il Pistregn en possess da Manuela e Leci Deplazes. Sur entgins onns eis el vegnius renovaus ed naven dal 2026 tarlischa el en niev vestgiu.

Il pistregn duei reviver! En el duei vegnir cuschanau sco antruras, la veta da cumminonza duei reviver, tratgas da noss'affonza da niev degustadas, el duei vegnir duvraus da famiglias, uniuns, gruppas, sentupadas, eav.

Seigi in bien magnuc, ina buna pulenta, ina suppa da giutta, in caffè parler, buglia dad aungnels, paun, pizzas ed aunc autras semplas tratgas. L'intenziun ei che quella custeivla savida crodi buc en emblidnza.

Leis saver dapli lu telefoni sut 079 534 83 49.

ARCHIV CULTURAL SUMVITG

Archiv Cultural el vitg Surrein

. Egl Archiv Cultural anflan ins bia davart la veta d'antruras ch'animescha nus da discutir e da cumparegliar culla veta dad oz. Igl ei in liug da sentupada da giuven e vegl

Egl archiv vegnan documents da Sumvitg rimnai e consalvai. Aschia posseda igl archiv cultural perdetgas dil temps d'interess culturhistoric ord ils secturs agri- ed alpicultura, archeologia, architectura, artisanadi, religiun, fotografia e film, historia, cant, literatura e historia da lungatg, veta ellas uniuns, turissem, natira ed aunc bia auter.

Casa da scola, Via Encarden 3, 7173 Surrein,
e-mail: [archiv-cultural\(@\)sumvitg.ch](mailto:archiv-cultural(@)sumvitg.ch)

Maletgs ord igl internet / formaziun Bass Vitus 2025

Cqplutta s. Paul e s. Martareta en Val Sumvitg

Il 30-08-1643 ei la caplutta cun in altar, baghegiada da caputschins, vegnida consecrada en honor da s. Margareta. 1723, 1889, 1927, 1937, 1965, e 1996 ein vegnidas fatgas modificaziuns e renovaziuns.

La caplutta ei drizzada viers damaun e fittada cun ina tuoretta aviarta cun ina capellina a péz octogonala. Sigl altar stattan treis statuas. Enamiez Nossadunna, da sia vart dretga Margareta cul drag ligiau e da vart seniastra s. Giachen cun las conchiglias dils pelegrins. Seniester, vid la preit sesanflan in fresco cun s. Francestg ed ina finiastra cun s. Giachen. Vid la preit dretga ein dapi entgins onns maletgs dalla via dalla crusch, legadas da sur canoni Rest Giusep Pelican. Vid la preit seniastra sesanfla in maletg che muossa l'encorunaziun da Maria.

Maletgs e text ord igl internet sut „Kirchen und Kapellen“ Sumvitg / Formaziun Bass Vitus 2026

Bogn Tenigia Val Sumvitg

Il bogn ei sesvne p... gni menziunaus l'emprema gada anno 1580. Da gliez temps veva Caspar Conrad v'era acquistau il bogn dalla vischnaunca ed era s'obligaus da mantener e scaldar el, aschিপrest che otg personas seradunien. Gudian vegnev'el dils habitonts dalla vischnaunca da Sumvitg. Anno 1670 ha il cauderschader [Clau Maissen](#) cumprau il bogn. El ha engrondiù la stanza da bogn ad ina casa da far bogn ed erigiu ina casa da lenn cun pliras combras ed ina sala da magliar. Sper la fontauna ha el 1674 baghegiu la caplutta *Nossa Dunna della Neiv* (Muttergottes zum Schnee), che stat aunc oz.

1881 ei vegnida erigida in'emprema casa da cura da treis alzas e 1892 ina dependenza sco albiert per hosps meins solvents.

L'entschatta dil 20avel tschentaner ei igl implont vegnius engrondius per las duas "Casas d'Uaul", e per il scaldament e l'illuminaziun ei vegniu duvrau current electric d'ina pintga ovra electrica.

Igl edifeci principal, inauguraus ils 5 da fenadur 1908, era varga 80 m liungs e veva quater alzas. Las combras viers miezdi eran equipadas cun lautgas da lenn.

Al turissem da bogn prosperont en quella val sin via malamein accessibla ha l'entschatta dall'emprema uiara mundiala fatg in'abrupta fin. Havend il bogn adina puspei da sbatter cun schampras frequenzas e scart da finanzas, ei anno 1971/74 vegniu fatg ina modernisaziun cumplessiva cun in baghetg niev, conform al temps. Mo cura ch'ils curants ein gia suenter sesiun puspei buca vegni, ha la "Bogn Tenigia SA" declarau il concuors ed ils stabiliments protegi dalla decadenza dil bogn ein oz bandunai, nunutilisai e vits. Suenter la mort dil davos possessur, la primavera 2015, ei in'ulteriura utilisaziun dil Bogn Tenigia igl emprem stada incerta.

Il fenadur 2023 ha igl inschignier da construcziun da maschinas, Rolf Diefenbacher dad Eglisau, cumprau igl anteriur bogn da cura. Planisada ei la reconstrucziun ad in liug da vacanzas cun hotel e pintgas habitaziuns.

(Text: Wikipedia) fontaunas egl internet sut «Tenigerbad Sumvitg». formaziun: Bass Vitus 2025

1974 ei vegniu construì in
niev baghetg sut il num
Bogn Tenigia.

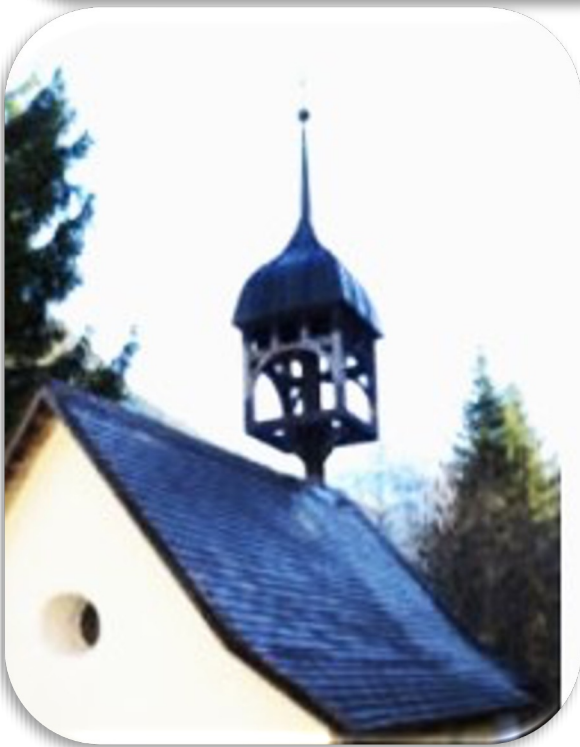
Nossadunna dalla Neiv a Bogn Tenigia Val Sumvitg (St. Maria zum Schnee)

Damai che la fontauna minerala vegneva da gliez temps gudida stediamein dils hosps dil Hotel Bogn Tenigia, ha Clau Maissen anno 1674 fatg baghegiar la caplutta Nossadunna dalla Neiv.

Il clutger stat sin ina suletta petga, quei ch’ei normalmein buc usitau. Il maletg sigl altar muossa Nossadunna e s. Catrina da Siena, malegiadas anno 1696 e sutsignadas cun J.J. Rieg. Sin in zenn anflan ins Maria cun ina crusch e l’annada 1670, sin tschei zenn l’annada 1728. 1974 ei vegnida fatga la davosa renovaziun. Il clutger stat sin inasuleta petga – ina particularitad.

<Maletgs e text sut „Kirchen und Kapellen
„Sumvitg / formaziun: Bass Vitus 2025

Der Kirchturm sitzt auf einem einzigen Pfosten. Eine Besonderheit.

Caplutta da s. Antoni a Run Val Sumvitg

1897 ei la caplutta vegnida baghegiada per CHF 600.00 en lavur cumina.

1987 eis ella vegnida restaurada per CHF 10`000.00.

Register dallas fontaunas: Kirchen und Kapellen, Pfarrer, Kapuziner und Schwerstern der Gemeinde Sumvitg. Giochen e Bernard Bearth.

Maletgs ord igl internet sut „Kirchen und Kapellen „Sumvitg / formaziun: Bass Vitus 2025

Il «Plaun la Greina»

Maletgs e text ord igl internet sut „Greina Hochebene“
formaziun: Bass Vitus 2025

Il plaun la Greina ei in territori protegiu da 39 ha sin rodund 2'200 m.s.m.

Ella ei bunamein 6 km liunga ed 1 km lada. Numerusas fontaunas neschan e culan sco pigns dutgs alpins nundisturbadamein tras il plaun, formond meanders, puozs e palius. Ella schai ella zona da cunfin dils cantuns Grischun e Tessin ed ei accessibla mo a pei, en ina tura da pliras uras naven da Sumvitg, Vrin ed Olivone. La bellezza cuntrada deraisa ina quasi magica energia. In e scadin che arriva leu, ei fascinaus dad ella naven digl εμπrem mument.

Gia ils romans vevan duvrau ella sco via da transit.

Entuorn 1950 havev'ins tratg en consideraziun da far el plaun dalla Greina in lag da fermada, per saver utilisar la forza hidraulica per la produczion da forza electrica.

Gia 1958 havev'in consorzi d'ovras electricas survegniu dallas vischnauncas da Vrin e Sumvitg il dretg d'utilisaziun per la construcziun d'in mir da fermada da 80 m altezia e cheutras dalla produczion annuala da ca. 150 milliuns kWh (kilowatt-uras).

Suenter massivas protestas sin tut la lingia, han ils possessurs dallas ovras hidraulicas ils 11 da november 1986 inoltrau ina declaronza da renunzia.

Oz stat la Greina sut protecziun dalla natira ed appartegn agl Inventari federal dallas cuntradas e dils monuments naturals d'impurtonza naziunala (IFC).

Per star sur notg stattan quater camonas a disposiziun, la camona da Terri, la Capanna Motterascio, la Capanna Scaletta ed – empau pli allontanada – la camona da Medel.

La punt pendent ei vegnida construida anno 2018, en collaboraziun culla secziun Piz Terri, la vischnaunca da Lumnezia e la vischnaunca da Sumvitg. La punt ei 65 m liunga ed el pliault liug 40 m aulta.

Laghet la Greina

(Kleiner See der Greina)

Laghet la Grein al pei dil Piz Terri

Laghet la Greina cun vesta silla muntogna dil Töd
iCheu aunc las restonzas marginales dil glatscher 2016
Maletg gBass Vitus

batten dil da niev seformau lag alpin

Laghet la Greina al pei dil Péz Terri sin 2'585 m.s.m.

Lunsch siado sur il Plaun dalla Greina, el temps denter 2000 e 2020 – muort il regress dils glatschers en consequenza dalla midada dil clima carschenta – seformau in niev, bellezza lag alpin.

Il 15 d'uoost 2016, exact 30 onns suenter la constituziun dalla Fundaziun -Svizra dalla Greina per il manteniment dils flums ed uals alpins, ei il da niev seformau lag ufficialme in vegnius battegius sil num «Laghet la Greina».

A caschun dalla festividat ei vegniu dau in sguard anavos silla historia cargada da conflicts e cuntraversas dil metter sut protecciun la cuntrada dalla Greina.

Da bellezza aura alpina ei il senudader d'expediziun Ernst Bromeis senudaus tras il lag da glatscher. Suenter la ferdaglia „senudada da batten“ ei succedius il batten dil lag cun Ernst Bromeis, Martina Fehr (cauredactura dalla Südostschweiz), representants dallas vischnancas da Lumnezia e Sumvitg e dalla SGS culla benedicziun ufficala dil cantun.

Perdetgas dil temps da grondas midadas el territori alpin

Il batten dil lag duei denton era far attents alla muntada da territoris naturals intacts e la midada dil clima. Il lag detti perdetga dallas midadas dramaticas el territori alpin en connex cul regress dils glatschers. Il confess alla midada energetica e la promoziun d'energias regenerablas cuntegni – muort igl engrondiment total, cunzun dallas (pintgas) ovras hidraulicas – rescas per donns irreversibels vida nos davos juvels intacts dalla natira..

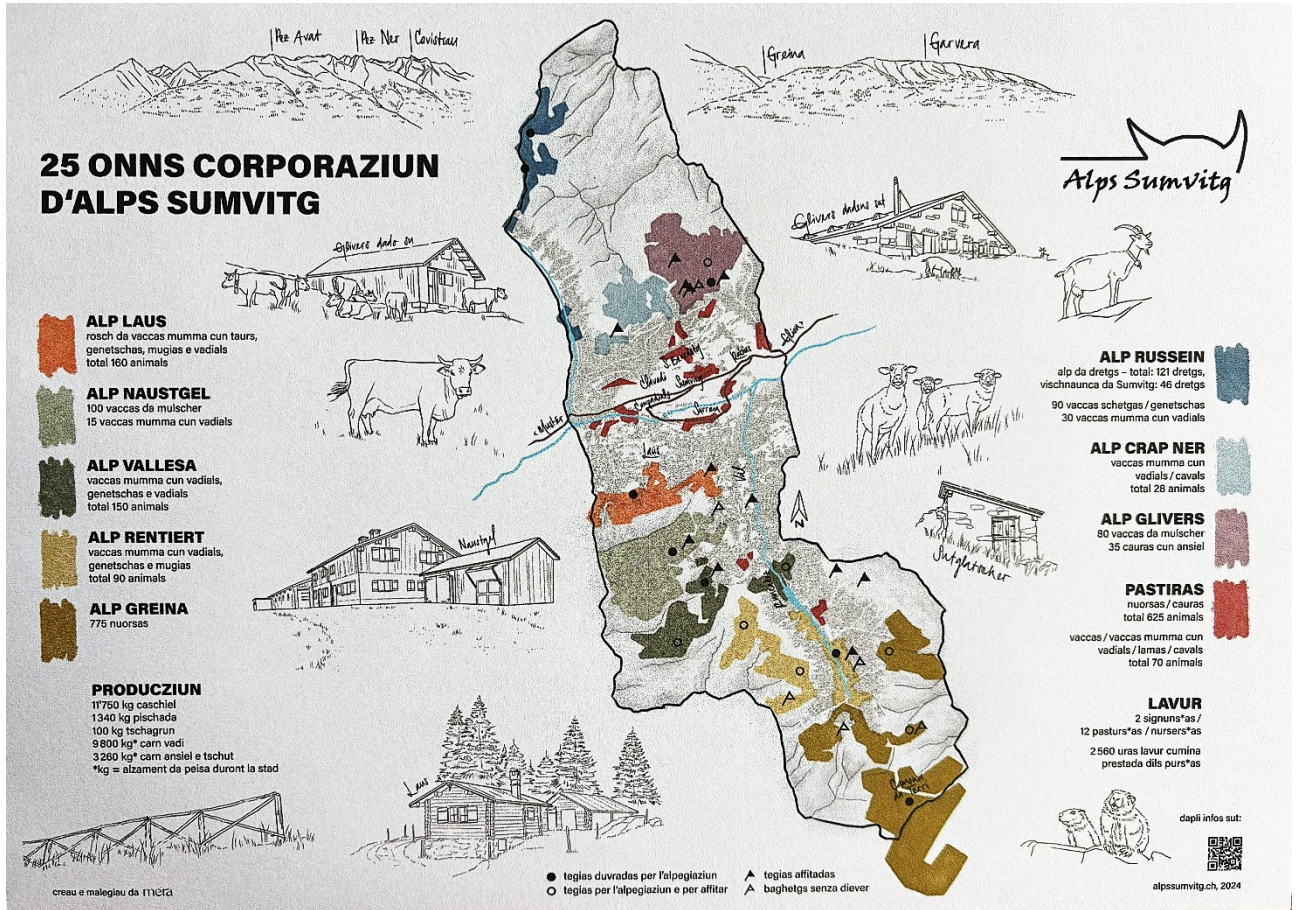
Text e maletgs ord igl internet / formaziun Bass Vitus 2026

Alps ella vischnaunca da Sumvitg

Per il 25avel giubileum dall'associaziun purila Sumvitg, han ils purs cun quei plan visualisau ils loghens dallas alps cun lur nums.

Cun interessantas indicaziuns statisticas muossan els, tgei muntada che las alps, ils purs e la biodiversitad han, tgei gudogn els contonschan e tgei lavur ch'els prestan per mantener ellas.

Fontauna sdal placat: Ramona Deplazes / uniu purila Sumvitg / text Bass Vitus 2025

Sguards en spazi e temps

Via historica ella vischnaunca da Sumvitg

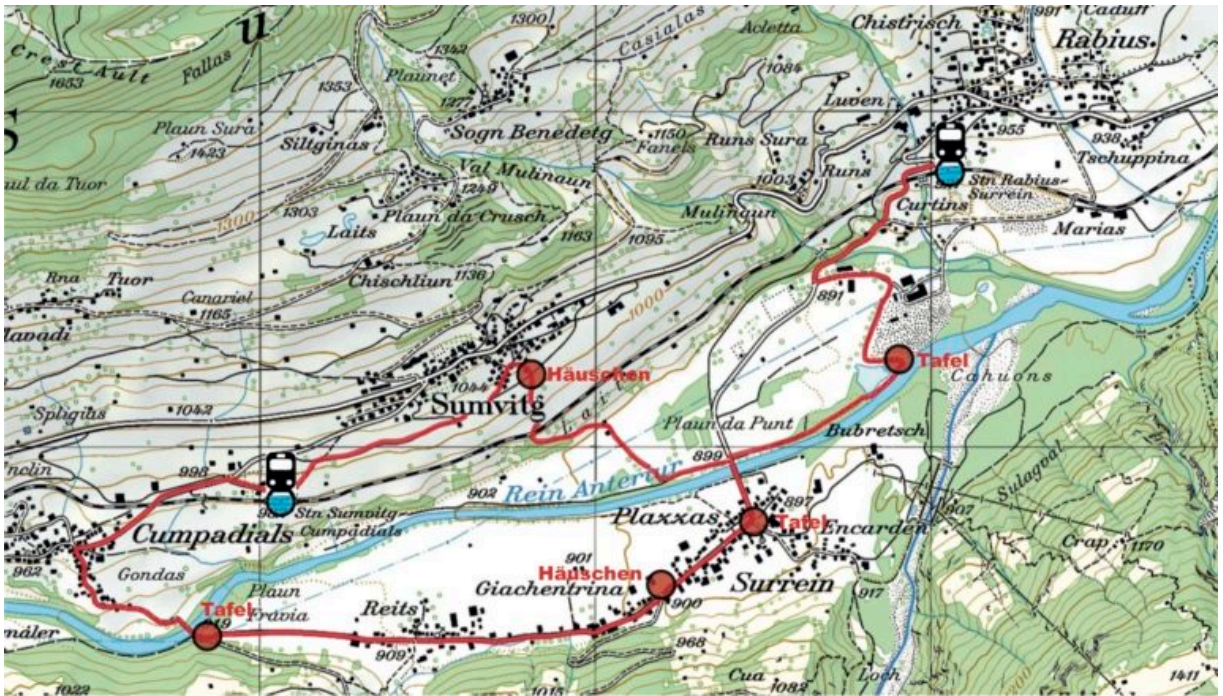
Tschun staziuns fuorman la via historica «**Sguards en spazi e temps**», che focussescha ils camps tematics historics sils posts ed intermediatescha la savida rinnada ellas intervestas en extracts ed anecdotes. Cheutras vegnan las historias edexperientschas dallas perdetgas dil temps palpablas ed evidentas

Suandei la via historica!

La via historica ei bein e spert accessibla naven dallas staziuns da Sumvitg-Cumpadials e Rabiús-Surrein sco era dils vitgs da Sumvitg, Cumpadials, Surrein ni Rabiús. Parcadis els vitgs corrispundents ein avonmaun. Naven da Rabiús recumandein nus da prender la „via veglia“, senda da viandar viers Surrein (la spartgida ei marcada sco senda da viandar [WWGR]).

Text e maletgs ord ich internet / Formaziun Bass Vitus 2025

Ansicht/Download: [Flyer zum Ereignisweg Sumvitg](#)

Chronologia dallas baselgias e capluttas vischnaunca Sumviti

Anno:

1. 900 ruina dalla caplutta / sogn Benedetg
2. 900 - 1000 Baselgia sogn Gion Battesta e sogn Mudest / Sumviti
3. 1587 Caplutta Sogn Luregn e Sogn Bistgaun / Laus
4. 1595 Baselgia Sogn Placi / Surrein
5. 1641-1643 Caplutta Sogn Giusep / Cumpadials
6. 1643 Caplutta Sogn Paul e Sontga Margaretha / Val Sumviti
7. 1669 Caplutta Sogn Michèl /Campieschas
8. 1674 Caplutta Nossadunna da la neiv In Bogn Tenigia / Val Sumviti
9. 1677-1679 Baselgia St. Maria Geburt / Rabius
10. 1716 Caplutta Sontgaclau Reits / Surrein
11. 1700 caplutta St. Nikolaus / Runs Rabius
12. 1897 Caplutta Sogn Antoni in Run / Val Sumviti
13. 1899 Caplutta Nossadunna de Lourdes / Clavadi.
14. 1960 Caplutta casa S. Giusep / Cumpadials
15. 1989 Caplutta / Sogn Benedetg